

KURZEMES NARATĪVS MŪSDIENU LATVIEŠU AUTORU IZZIŅAS GRĀMATĀS BĒRNIEM

Narrative of Kurzeme in Modern Children's Non-fiction Books by Latvian Authors

Sandra Okuņeva

Daugavpils University, Liepāja University (Latvia)

Abstract. *The aim of the article is to characterize the peculiarities of regional literature in a specific type of children's literature – non-fiction books. The research focuses on the analysis of the narrative of Kurzeme, the cultural and historical region of Latvia, in the books for children by four contemporary Latvian authors – Gundega Sēja, Vitauts Ļūdēns, Valdis Klišāns and Pēteris Blūms.*

Using the methodology of narrative and semiotic analysis, the research has identified the main trends in the representation of Kurzeme in the creation of content and story. In the books, the writers have included information about geography, the most important natural and cultural-historical objects, historical persons and events, the peculiarity of the language, as well as certain traditions. The formation of Kurzeme narrative is dominated by a dialogue between a child and an adult, with the adult playing the role of a wise companion, as well as the technique popular in travel literature – "story within a story".

The study shows the need to continue academic discussions on identifying the most appropriate term for non-fiction books in the research of Latvian children's literature and allows to conclude that non-fiction books about Latvia and Kurzeme written by contemporary Latvian authors can be considered as important revealers of regional color.

Keywords: *Kurzeme, Latvian children's literature, local color, narrative, non-fiction, regional studies.*

Ievads

Introduction

Reģionālas ievirzes pētījumu Latvijas literatūrzinātnē nav daudz, tomēr reģionālisma jeb reģionālajai literatūrai būtiskas iezīmes (izteikta vietējās ģeogrāfijas, topogrāfijas vai ainavas izjūta un attēlojums, cilvēku dzīves, sociālo paražu, izcilu vēsturisku personību, dialekta īpatnību un citu šīs teritorijas kultūras aspektu atainojums) saskatāmas dažādos tekstos. Interesi par reģionālo literatūru latviešu kultūrā noteikusi mūsdienu kultūras pētniecībā starptautiskajā akadēmiskajā vidē attīstījušies daudzveidīgie starpdisciplinārie pētījumi, kuru centrā ir attiecīgajās nacionālajās teritorijās esošo novadu savdabības tēlojuma interpretācija kā nacionālās literatūras daudzveidības daļa. Britu literatūrzinātnieks Kīts Snells (*Keith David Malcolm Snell, 1955*), raksturojot

reģionālās literatūras specifiku, norāda, ka reģionāla rakstura tekstu iespējams vērtēt kā nacionālā detalizētāku dalījumu, jo kāda reģiona dzīves atainojums ļauj lasītājam apzināties šai teritorijai raksturīgās iezīmes un uztvert atšķirīgo kā daļu starp citām kopējā dzimtenē (Snell, 1998, p. 2),

Neskatoties uz atsevišķu pētnieku (Ilze Stikāne (1957), Rudīte Rinkeviča (1969) u. c.) entuziasmu, bērnu literatūra Latvijas zinātniskajā vidē joprojām ir uzskatāma par marginālu izpētes objektu. Par to liecina ne tikai mazskaitlīgais akadēmisko pētījumu klāsts, bet arī mūsdienīgas latviešu bērnu literatūras vēstures trūkums. Šī raksta mērķis ir reģionālo studiju perspektīvā fiksēt un raksturot strukturālo un semiotisko tradīciju sintēzē Kurzemes vērtību atspoguļojuma īpatnības specifiskā bērnu literatūras paveidā – izziņas grāmatās. Šāda tekstu grupa bērnu literatūrā pastāv atbilstoši specifiskajai klasifikācijai, ko līdzās literatūrzinātnē ierastajam dalījumam daiļliteratūras veidos, paveidos un žanros ietekmē arī tādas lasīšanas praksi izzinošas un veicinošas zinātņu jomas kā pedagoģija, psiholoģija, bibliotēkzinātne u. c. Šāds starpdisciplinārs skatījums ņem vērā ne tikai teksta vēstījuma organizēšanas paņēmienus, izteiksmes veidu, tematiku, apjomu u. tml., bet ietver arī norādes uz vēl citām atšķirīgām komunikācijas formām, ko nosaka mērķauditorijas vecuma īpatnības, izglītojošie nolūki un bērnu literatūras tradīcijas.

Izziņas grāmatu jēdziens un specifika ***The concept and specifics of non-fiction books***

Bērnu grāmatniecībā pastāv vairākas galvenās grāmatu grupas, kuru nosaukšanai tiek lietoti atšķirīgi apzīmējumi (žanri, formas, tipi u. c.): bilžu grāmatas (*Picture books*), pasakas (*Fairytales & folklore*), dzeja (*Poetry & Verse*), fantāzija (*Fantasy fiction*), zinātniskā fantastika (*Science fiction*), vēstures stāsti (*Historical fiction*), reālo dzīvi tēlojoši stāsti (*Realistic fiction*), biogrāfijas (*Biography*) un *ne-daiļliteratūra (Nonfiction)*. (Galda & Cullinan, 2002, p. 8.) Līdzīgs dalījums tiek piedāvāts arī daudzos citos lasīšanas pieredzes izpētes un bērnu literatūras teorētiskajos aprakstos, kur, pastāvot atšķirīgam grāmatu kategoriju skaitam, galvenās nosauktās grupas tomēr ir vienas un tās pašas. (Mirzayeva, Karabayeva & Kuziyeva, 2020, pp. 96–98; Anderson, 2013)

Šī pētījuma uzmanības lokā ir, t. s., *ne-daiļliteratūras* grāmatu grupa, kuras galvenā iezīme ir tā, ka šāda tipa grāmatas piedāvā faktus par reālo pasauli, tās ir informatīvas grāmatas, kas izskaidro kādu tēmu vai ideju un/vai dod praktiskus padomus, to pamatmērķis ir sniegt lasītājiem viņu vecumam piemērotu zinātniski pamatotu faktu materiālu un tā padziļinātu skaidrojumu. Britu literatūrzinātnē pastāv arī atšķirīgs viedoklis, kas nodala enciklopēdiska rakstura grāmatas no daiļliteratūras loka (*Encyclopedia Britannica*). Tomēr pasaules bērnu literatūras praksē un pētniecībā tiek lietots arī *populārzinātniskās literatūras jēdziens (popular science books for children, Children's & / Teenage Science &*

Technology Books / Children's Science Reference Books and Encyclopedias). (Genres: Children's Literature) Arī latviešu bērnu literatūras pētniecībā vērojama daudzveidība un nekoncekvenču terminu lietojumā: literatūrzinātniece Anastasija Stikāne (1927–2008) rakstījusi par populārzinātnisko literatūru (Stikāne, 1977, p. 10), Jāzeps Osmanis (1932–2014) šādas grāmatas nodēvējis gan par populārzinātniskiem apcerējumiem, gan par izzinošām un izziņas grāmatām. (Osmanis, 1977, p. 250, 343, 407) Šī pētījuma ietvaros izglītojošas un populārzinātniskas ievirzes grāmatu bērniem nosaukšanai lietots termins *izziņas literatūra/izziņas grāmatas* kā jēdzieniski vispārīgākais apzīmējums, kas norāda uz zināšanu ieguves procesu šajās grāmatās, bet nenošķir tās no daiļliteratūras.

Kā jau iepriekš rakstīts, visas izziņas grāmatas vieno mērķis – sniegt lasītājam teorētiskas un/vai praktiskas zināšanas kādā jomā. Šādu grāmatu saturs var sakrist ar kādas zinātnes nozares vispārpieņemtā izpratnē (Piemēram, astronomijas, etnogrāfijas, fizikas, ģeogrāfijas, mākslas, vēstures u. tml.) priekšstatiem par informācijas kopumu, taču var aptvert tikai daļu no konkrētās zinātnes jautājumiem, sniedzot ieskatu šaurākas tematiskas ievirzes zināšanās, piemēram, par augiem, kukaiņiem, par uzvedības normām u. c. Zināšanu apjoms parasti korelē ar mērķauditorijas vecumu; jo jaunākiem lasītājiem adresēta izziņas grāmata, jo šaurāks un konkrētāks ir sniegtās informācijas tematiskais loks. Tomēr arī vienas tematikas izziņas grāmatu forma var būt ļoti atšķirīga, tāpēc izziņas grāmatas bērniem var nosacīti iedalīt vēl nelielākās specifiskās grupās, norādot uz teksta formas un vēstījuma organizēšanas iezīmēm, piemēram, enciklopēdijas, populārzinātniski stāsti, izglītojošas grāmatas ar daiļliteratūras elementiem, daiļliteratūras grāmatas ar izglītojošiem mērķiem. Šāda dalījuma pamatā ir faktoloģiski informatīvā un mākslinieciskā teksta proporcijas: no precīzi konkrēta un tieši uztverama vēstījuma enciklopēdijās līdz asociatīvi tēlainam – daiļliteratūras grāmatās. Bērnu literatūrā bieži vien šo grāmatu robežas pārklājas, tāpēc nereti nav iespējams stingrs dalījums zinātniskajās un daiļliteratūras grāmatās. Atsaucoties arī uz latviešu grāmatniecības pētnieka Valdemāra Ancīša (1921–2006) rakstīto, jāatzīst, ka teorētiski strikts dalījums nav iespējams un pat nav nepieciešams: “Stingri nodalīt “te ir zinātne” un “te ir māksla” nav iespējams. Bet tas nav arī obligāti vajadzīgs” (Ancītis, 1967, p. 59).

Ieskats izziņas grāmatu žanra attīstībā latviešu bērnu literatūrā *An insight into the development of the genre of non-fiction books in Latvian children's literature*

Par izziņas grāmatu tradīciju latviešu literatūrā rakstījis dzejnieks un bērnu literatūras pētnieks J. Osmanis, norādot uz tās aizsākumiem 20. gs. 20. gados jaunajiem lasītājiem adresētā žurnāla “Jaunības Tekas” zinātnes nodaļā publicētajos aprakstos par cilvēces un Latvijas vēsturi, dabas zinātnes u. c. tēmām,

kā arī hronikas un aktuālo ziņu nodaļā ievietotajiem materiāliem (Osmanis, 1977, p. 250.) Kā nozīmīgu izziņas tēlojumu attīstības posmu latviešu bērnu literatūrā J. Osmanis min 20. gs. 50. gadus, kad dabas tēlojumus radījuši vairāki rakstnieki (Anna Sakse, Roberts Sēlis, Uldis Plotnieks, Fricis Rūmnieks u.c.), bet īpaši izceļamas ir agronoma Rūdolfā Akera un ornitologa Kārļa Griguļa grāmatas: “Ar šiem darbiem 50. gadu latviešu bērnu literatūrā iesakņots jauns, savdabīgs žanrs – izziņošā daiļliteratūra, kas tēlainā formā sniedz izziņu par dabu, dzīvnieku pasauli un sadzīvi.” (Osmanis, 1977, p. 343–344) 20. gs. 60. un 70. gadus J. Osmanis raksturojis kā rosīgu un ražīgu periodu latviešu bērnu literatūrā kopumā un arī izziņas grāmatu jomā: “.. radušies daudzi darbi, kuri parāda daiļprozas un populāri zinātniskās literatūras žanru saplūdi.” (Osmanis, 1977, p. 407) un nosaucis virkni izziņas grāmatu autoru (Jūlijs Vanags, Uldis Plotnieks, Arturs Lielais, Alberts Gulbis, Kārlis Grigulis, Rūdolfs Akers, Zenta Ērgle, Žanis Grīva, Velta Zunde un daudzi citi), raksturojis nozīmīgākos darbus un ieskicējis to tematiku (putni, koki, ūdens iemītnieki, Ziemeļpola ekspedīciju apraksti, Latvijas vēsture, norises sabiedrībā u. tml.).

Arī 21. gs. tapušajā informatīvajā pārskata izdevumā “Zirgs, kas naktī dzied” (Tretjakova, Stikāne & Zandere, 2006, p. 16–20), kas konspektīvi atspoguļo latviešu bērnu literatūru līdz 21. gs. sākumam, ir koncentrēti raksturots atsevišķu izziņas grāmatu autoru (Jānis Baltvilks, Valdis Rūmnieks, Jānis Liepiņš, Vilnis Purēns u. c.) devums, izceltas divas 20. gs. otras puses populārākās izziņas darbu sērijas “Gribu visu zināt” un “Latvijas mazā enciklopēdija”, kā arī aplūkoti nozīmīgākie tematiskie loki (vēsture, bioloģija, sabiedrība, folklorā, ornitoloģija u. c.). Īpaša uzmanība ir veltīta dzejnieka Imanta Ziedoņa iecerei radīt bērniem grāmatas par pasauli un cilvēku tajā (Izdevumā raksturota gan tikai viena no I. Ziedoņa izziņas grāmatām: Kas tas ir — kolhozs? R.: Liesma, 1984., bet nav pat minētas divas citas, ne mazāk nozīmīgas: Sākamgrāmata. Rīga: Zvaigzne, 1985. un Es, cilvēks, pasaulē. Rīga: Preses nams. 1993.), raksturota izglītojošo komiksu cikla ideja un izdevumi, kā arī nosaukta virkne grāmatu par dažādām latviešu kultūras jomām.

21. gadsimtā radītas vairākas mākslinieciski interesantas un Latvijas kultūrvīdē unikālas izziņas grāmatu sērijas, piemēram, *Mazā Mula pēta*, *Mākslas detektīvi*, kuru centrā ir mākslas vēstures un teorijas jautājumi, kā arī, t. s., *Matīsa sērijas* piecas grāmatas, kuras vieno zinātkāra zēna Matīsa tēls un kas stāsta par dabu mežā, hokeju, autosportu, teātri un Latviju.

Latviešu autoru izziņu grāmatu aplūkojums ļauj secināt, ka šīs kategorijas grāmatu rakstīšanai pievērsušies daudzi autori dažādos periodos un ir konstatējamas stabili izveidojušās tradīcijas atsevišķām dabas tēmām veltīto grāmatu klāstā, piemēram, par putniem. Sazarota un niansēti izkopta ir arī Latvijas vēstures un kultūras jautājumus atspoguļojošo grāmatu grupa, kurā atrodamas gan enciklopēdijas, gan stāstu grāmatas dažādos formātos. Īpaši daudz šāda satura tekstu parādījās Latvijas simtgades kontekstā.

Kurzemes naratīva raksturojums *The characterization of Kurzeme narrative*

Turpmāk rakstā pēc pārskata par Kurzemes atspoguļojumu enciklopēdiska tipa izdevumos lokālā kolorīta reprezentācijas analīzē kā dažādu izziņas grāmatu paveidu gadījumi detalizēti aplūkoti šādi darbi: Gundegas Sējas (1953) “Kā es ar opi braucu Latviju lūkoties” (2013), Vitauta Ļūdēna (1937–2010) “Sudraba kalējs, tērauda kalējs. Sarunas ar Laimiņu par seniem laikiem Latvijā” (1991, 2014), Valda Klišana (1964) un mākslinieces Gundegas Muzikantes (1964) “Matīss meklē Latviju. Aizraujošs zēna ceļojums Latvijas vēsturē” (2010) un Pētera Blūma (1949) “Rīgas peles Ēdolē” (2008).

Kultūrvēsturiskie novadi visplašāk ir reprezentēti tieši Latvijas izziņai veltītajās grāmatās, īpaši daudz informācijas par tiem atrodams bērnu enciklopēdijās, kur vērojamā pieeja informācijas daudzuma izvēlē un vēstījuma veidošanā kopumā ir līdzīga. Emocionāli neitrālā stāstījumā dots ieskats Latvijas reģionos (Lielākā daļa autoru raksta par četriem Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem (Kurzemi, Zemgali, Vidzemi un Latgali), bet atsevišķās grāmatās minēti pieci novadi, akceptējot Sēliju kā atšķirīgu kultūrvēsturisku teritoriju.), norādot uz lokālo fenomenu galvenajām izpausmēm: “Latvijā ir pieci kultūrvēsturiskie novadi: “Kurzeme, Vidzeme, Zemgale, Latgale un Sēlija. Katrā no tiem veidojušās un saglabājušās atšķirības tradīcijās, valodā, tautastērpos, sadzīvē un saimniekošanas veidā” (Sēja, 2007). Konspektīvais faktu fiksējums par katra novada teritorijas, ģeogrāfijas un dabas īpatnībām un populārākajām (nereti – stereotipiski atpazīstamām, piemēram, Kurzeme raksturota kā vējainākais novads) lokālajām vērtībām ir vienojošais šo grāmatu vēstījumā: “Latvijas rietumu novada attīstību ietekmējusi tā atrašanās pie Baltijas jūras. Piekrastē izveidojušies mazi zvejnieku ciemati, kā arī ostas pilsētas – Liepāja un Ventspils. Kurzemes lepnums ir meži, Baltijas jūras stāvkrasti un salīdzinoši maz skartā piekraste, burvīgās mazpilsētas, kā arī Baltijas platākais ūdenskritums Ventas rumba” (Berga, 2010). Niansēs katrā grāmatā atšķiras faktu izvēle, apjoms un detalizācija tematiski nodalītos aprakstos par dabu, vēsturu, kultūru vai atsevišķām atpazīstamām parādībām konkrētajā apvidū. Gundegas Sējas, Daces Markotas, Guntas Šusteres, Ineses Bergas un daudzu citu autoru enciklopēdiskajos izdevumos bērniem Kurzemes savdabība tiek prezentēta pārlicinoši, pastāstot par lielākajām pilsētām (Liepāju, Ventspili un Kuldīgu), upēm un ezeriem, dabas rezervātiem, ēdienu (sklandrausi) u.tml. Tekstā ietverta informāciju būtiski papildina attēli, kuros atspoguļota novada teritorija, tautas tērpi, pilsētas, upes, ezeri, dabas parki.

Daudz plašāks un detalizētāks, arī emocionāli iekrāsots Kurzemes atspoguļojums vērojams Gundegas Sējas izziņas grāmatā “Kā es ar opi braucu Latviju lūkoties. Saistoši stāstiņi, interesanti fakti par Latviju un jautra spēle”, kurā faktoloģiskais materiāls ietērpts ceļojumu literatūras formātā. Autore

izmanto bērnu literatūrai raksturīgu vēstītāja pozīciju – Latvija tiek iepazīta no bērna skatījuma. Galvenie varoņi ir mazs zēns Roberts un viņa vectēvs, kuri kopīgos ceļojumos izzina dzimteni. Ceļojumu iespaidu ietvars ir vectēva un mazdēla sarunas, kas ievadā atklāj ceļošanas iemeslus un noslēguma daļās (*Lāča spēks* un *Dzimšanas diena*) formulē secinājumus par uzzināto un demonstrē spēcīnāto patriotiskumu. Bērna un pieaugušā dialogā par citu zemju vilinājumu, palikšanu un prombraukšanu atklāts ne tikai dzimtenes izzināšanas impulss, bet iezīmēta arī viena no mūsdienu Latvijas sabiedrības problēmām – liels ekonomisko emigrantu skaits un nereti sastopamā nievājošā attieksme pret dzimto zemi.

Kurzemes reģionālās specifikas atklāsmē G. Sēja izmantojusi ceļojumu literatūrā bieži lietoto struktūrveides paņēmieni “stāsts stāstā”, kurā grāmatas varonis – ceļotājs parasti ir vērotājs no malas (t. s., ārpusnieks) un uzklausa kādu stāstu par konkrēto teritoriju. Ārpusnieka statuss rada jaunatklājēja skatījumam piemītošo spēju saredzēt un raksturot reģiona savdabību spilgtāk. (Wilson & Ferris, 1989) Mūsdienu Latvijas kultūrā varam iepazīt līdzīgu Kurzemes reģiona iepazīšanu ārpusnieku skatījumā pieaugušajiem adresētajos tekstos, piemēram, franču rakstnieka un žurnālista Žana Pola Kofmana (*Jean-Pol Kaufmann*, 1944) grāmatā „Kurzeme ... francūža acīm” (Kofmans, 2011) vai latviešu izcelsmes norvēģu sociologa un rakstnieka Terjes Bindera (*Terje Binder*, 1943) romānā „Kur piedzimst vējš” (Binders, 2015).

Šāds paņēmiens latviešu bērnu literatūrā lietots arī iepriekš. Te minama Vitauta Ļūdēna grāmata “Sudraba kalējs, tērauda kalējs. Sarunas ar Laimiņu par seniem laikiem Latvijā” (Ļūdēns, 1991, 2014). Rakstnieks tēva un meitas Laimas sarunā aicina lasītāju iepazīt Latvijas senvēsturi nepastarpinātos piedzīvojumos, ceļojumā izpētot konkrētas vēsturiskas vietas, seno latviešu dzīves apstākļus un paradumus. Vēstījumā dominē plaši, detalizēti un skaidrojoši izvērsti tēva stāstījumi, kas kopā ar apskatāmo vietu secību kļūst par sižeta galveno virzītāju. Abi ceļotāji kā pirmo iepazīst Kurzemi, jo meitenes mamma ir kurzemniece. Šī personīgā saikne padara racionālo izziņas procesu emocionālāku, jo atsaucas uz kaut ko jau pazīstamu un izraisa līdzpārdzīvojumu. Ceļojums ir topogrāfiski precīzi aprakstīts un nostatīts ap atpazīstamām virzības asīm, ko iezīmē prom došanās pa Rīgas–Ventspils šoseju un atgriešanās pa Liepājas–Rīgas ceļu. Šādi iezīmēts ceļojuma maršruts ļauj lasītājam viegli izsekot tam līdzī arī kartē: sākuma mērķis ir Ugāle, tad vecvecāku mūžamāju apmeklējums Usmas kapos, pēc tam brauciens uz Ugāles muižu, Talsu pilskalna apskate, tā, nonākot vēl daudzās citās vietās un tās izpētot, tiek iepazītas kuršu ciltis, to ķēniņi, kurši kā lieli jūrasbraucēji, apmetņu iekārtojums, barbarīki, dzīvesveids u. c.

Kā V. Ļūdēna stāsta, tā arī G. Sējas izziņas grāmatas “Kā es ar opi braucu Latviju lūkoties” vēstījumā vērojamas arī iezīmes, kas piemīt līdzīgi organizētiem ceļojumu iespaidu tekstiem: trūkst spraiga sižeta, to aizstāj stāstījums par kādu kopienu un tās paradumiem tematiskās nodaļās. G. Sējas grāmatas struktūru

veido četri ceļojumi pa Latviju atbilstoši četriem tās novadiem. Pirmās nodaļas četrās apakšnodaļās (*Jūras viļņi rūtiņā, Pīle pilskalnā, Valodu koks un Kur zivis lido*) lasītājs kopā ar zēnu iepazīst Kurzemi vectēva izvēlētajā maršrutā no Lībiešu krasta ar tā zaļbaltzilo karogu un Dižjūras līdz Valātas pilskalnam Kazdangā. Kurzemes kolorīts atklājas kopīgi apskatītajos objektos, dabas vērojumos, dialogu jautājumos un atbildēs par vēsturi (Kurzemes hercogiste, hercoga Jēkaba personība, dažādu valstu iekarojumi), ekonomiku (kuģu būve, zvejniecība), īpašām piekrastes parādībām kā dzintars. Faktu izklāstu bagātina teikas (par zilo govī), tautas dziesmas, literāri teksti. Intertekstualitātē atklātas arī Kurzemes izloknes kā valodas bagātība, dzejā demonstrējot *ventiņmēles* jeb tāmnieku dialekta skanējumu. Šie un vēl citi paņēmieni, kas sakņojas dažādu sajūtu pieredzējumos, padara Kurzemes naratīvu dzīvīgu, emocionāli iekrāsotu un saistītu gan ar konkrētu cilvēku un paaudžu attieksmi, gan saskarē ar laikmetu. Opis dzied komponista Raimonda Paula (1936) un dzejnieka Jāņa Petera (1939) 20. gs. radīto dziesmu par Kurzemi: “Gudra kā jūra visa Kurzeme dun,/ Vēji skrien pāri zelta gundegām,/ Un Nīcā un Bārtā brunči sarkani plīv,/ Kuršu pavards uguns krāsā dzīvs. [..]” (Sēja, 2013, p. 46.), papildu informācija tiek atrasta *youtube* u. tml. Bērna – jaunatklājēja skatījumā lasītājs bez didaktikas, ar mīlestību izzina un izjūt Kurzemes vērtības dabā, personībās, dažādos kultūras un vēstures faktos.

Ceļojums kā naratīva struktūras pamatelements ir lietots arī vēsturnieka Valda Klišāna (1964) un mākslinieces Gundegas Muzikantes (1964) izziņas grāmatā “Matīss meklē Latviju. Aizraujošs zēna ceļojums Latvijas vēsturē” (Klišāns, 2010), taču šis stāsts veidots vieglā zinātniskās fantastikas ievirzē, kur “uzmanība no zinātniskajiem atklājumiem tiek virzīta uz sižetisko struktūru un tēlu attīstību” (Simsone, 2023). Rīgas pamatskolēns Matīss pēc rosinošas sarunas ar skolotāju, izmantojot “nanotehnoloģiju jaunāko sasniegumu” hrononavigatoru, ar kuru iespējams pārvietoties laikā un telpā, iepazīst Latvijas pagātņi, lai uzzinātu, kad un kā radusies Latvijas valsts. Ceļojums aizsākas ar Kurzemes kā nozīmīgas Latvijas vēstures teritorijas izpēti; Matīss senajā Kursā satiekas ar Bandavas kuršu vadoni Viesalgu, vēlāk nonāk Kurzemes hercogistē un satiek gan Kurzemes un Zemgales hercogu Jēkabu Ketleru, kurš stāsta par savām iecerēm, gan viņa zemniekus Jurģi un Andreju, kuri palīdz ieskatīties kuģubūvē un vienkāršo ļaužu dzīvē senatnē. Latvijas valsts izveide skatīta no pirmsākumiem līdz valsts idejas dzimšanai un neatkarības kaujām, un katrā laikmetā Matīss saskata aizmetņus kādai mūsdienu Latvijas parādībai. Kurzemes iepazīšanas laikā Matīss uzzina dažādus kultūrvēsturiskus procesus un faktus: par līvu valodu, kas mazinās, un latviešu valodu, kas kļūst aptverošāka, izpēta seno Kuldīgu, uzzina par zviedru iekarojumiem u. c. Izziņas process ceļojuma struktūrā ir tradicionāls naratīva paņēmieni, ko šajā grāmatā papildina daudzveidīgais viedā ceļabiedra tēls, kura lomā tiek rādītas dažādu laikmetu vēsturiskas personības un iztēlē radīti cilvēki, kuru pieredzēto un zināšanas iniciācijas ritam līdzvērtīgā procesā pārņem

mūsdienu zēns Matīss, lai ceļojumam noslēgumā, atgriežoties 21. gs. skolas vidē, būtu zinošāks.

Atšķirīga no iepriekš apskatītajām izziņas grāmatām ir arhitekta Pētera Blūma (1949) radītā “Rīgas peles Ēdolē” (Blūms, 2008). Autors ir Latvijā pazīstams vēsturisko seno ēku arhitektonikas pētnieks, saglabāšanas un restaurācijas entuziasts un profesionālis, kurš savā darbībā lielu uzmanību pievēršis lokālās telpas apzināšanās lomai mūsdienās un savu nostāju ekspresīvi formulējis kādā intervijā: “Atslēgas vārds ir vietas izjūta. [...] Mana pārlicība ir – cilvēkiem vispār ir jāapzinās vieta, kurā viņi dzīvo. Tas viņus dara bagātākus, jo paplašina pamatus zem kājām, pasaules telpu. Tie, kuriem vietjūtes nav, dzīvo drausmīgi plakanā telplaikā” (Radzobe, 2008). Lai gan arī šajā vēstījumā vērojami tādi jau aprobēti paņēmieni kā ceļojuma struktūra, viedais pavadonis, dialogi, stāsts par Ēdoles pili Kurzemē veidots kā alūzija par pazīstamo pasaku par pilsētas peli un lauku peli. P. Blūma interpretācijā Rīgas peles, draudzenes Pīpija un Tīne, īsteno sapņu ceļojuma projektu uz Ēdoli, kur viduslaiku pils peļu labirintos viņas uzņem vietējais peļupuisis Konrāds. Autors radījis humoristisku un atraktīvu, piedzīvojumiem bagātu stāstu ar viduslaiku pils vēstures, arhitektūras un daudzu Kurzemes kultūras reāliju iepazīšanu (trakā drāna jeb suitu košais plecu lakats Alsungā, sklandrausis kā kurzemnieku ēdiens, Ēdoles saldie ķirši u. c.). Piedzīvojumu noslēpumainību papildina leģenda par Ēdoles pils Zaļo dāmu, bet fantāzijas un dokumentalitātes organiskas saplūsmes iespaids panākts ar piedzīvojumu stāstu papildinošiem vārdu un reāliju skaidrojumiem, atsaucēm uz izmantotajiem avotiem, kā arī grāmatas vizuālajā noformējumā izmantoto zīmēto un fotografēto attēlu savijumu. Lokālo kolorītu reprezentē arī vietējās izloksnes lietojums.

Nobeigums **Conclusion**

Latviešu bērnu literatūrā izziņas grāmatu žanrs kopš tā aizsākumiem 20. gs. pirmajā pusē ir būtiski attīstījies un kļuvis tematiski un žanriski daudzveidīgs, 21. gs. piedāvājot lasītājiem gan faktoloģiski piesātinātus, gan mākslinieciski spilgti risinātus stāstus par dažādām tēmām. Īpaši daudz izziņas grāmatu centrā ir Latvija un tās kultūrvēsturiskie novadi. Kurzeme atspoguļota gan enciklopēdiskos izdevumos, gan stāstos ar ceļojuma apraksta iezīmēm, gan pasakas struktūras tekstos. Raksturotas tādas Kurzemes savdabības izpausmes kā ģeogrāfiskais izvietojums, nozīmīgākie dabas un kultūrvēsturiskie objekti, populāras vēsturiskas personas un izšķiroši notikumi, valodas savdabība, tradīcijas. Kurzemes naratīvs veidots bērna un pieaugušā dialogā, kur pieaugušajam ierādīta viedā pavadoņa loma. Sižeta virzītājs parasti ir ceļojuma mērķim pakļauta kustība telpā no viena apskates un izpētes objekta uz nākamo, retāk – arī ceļojums laikā.

Pētījums uzrāda nepieciešamību turpināt akadēmiskas diskusijas par atbilstošākā termina identificēšanu izziņas grāmatu nosaukšanai un ļauj secināt, ka 21. gadsimtā tapušās izziņas grāmatas par Latviju un tās kultūrvēsturiskajiem novadiem ir vērtējamas kā reģionālā kolorīta spilgtas atklājējas un ir būtisks ieguldījums lasītāju kultūras identitātes un pašapziņas stiprināšanā.

Summary

Through the lens of regional studies, the article analyzes the representation of Kurzeme values in children's non-fiction books by contemporary Latvian authors. The aim of this study is to record the most significant manifestations of regional literature (local traditions, landscape, topography, local language, portrayal of popular personalities, important events and other aspects of the culture of the specific territory) and their narrative peculiarities in a specific type of children's literature - non-fiction books.

The article examines the use of terms for non-fiction books/reference literature in the practice and research of world and Latvian children's literature and provides an overview of the beginnings and development of non-fiction books in Latvian children's book publishing from the beginning of the 20th century to the present day, showing that established traditions can be found in the writing of books of this category.

The main part of the study is devoted to the analysis of Kurzeme narrative in several works for children by modern authors. Four non-fiction books were analyzed in-depth: “Kā es ar opi braucu Latviju lūkoties” (“How Grandpa and I Went to Visit Latvia”, 2013) by Gundega Sēja (1953), “Sudraba kalējs, tērauda kalējs” (“Silver Blacksmith, Steel Blacksmith”, 1991, 2014) by Vitauts Ļūdēns (1937–2010), “Matīss meklē Latviju” (“Matīss Looks for Latvia”, 2010) by Valdis Klišāns (1964) and “Rīgas peles Ēdolē” (“Rīga Mice in Ēdole”, 2008) by Pēteris Blūms (1949). Kurzeme is reflected both in stories with the characteristics of a travelogue and in texts with a fairy tale structure. Manifestations of local color are described, including geographical location, the most important natural and cultural-historical objects, popular historical figures and decisive events, language peculiarities, traditions. The Kurzeme narrative is created in a dialogue between a child and an adult, where the adult is assigned the role of a wise companion. The structuring technique “story within a story”, popular in travel literature, is often used. The plot in books of this type tends to be loose, because it's driven by movement from one point of interest to the next, dependant on the destination of the trip, less often - by travel through time.

The study shows the need to continue academic discussions on identifying the most appropriate term for non-fiction books and allows us to conclude that non-fiction books about Latvia and Kurzeme written by contemporary Latvian authors can be considered as important revealers of regional color and a

significant contribution to strengthening the readers' cultural identity and self-confidence.

Acknowledgement

Article prepared with support from ESF Project No. 8.2.2.0/20/I/003 "Strengthening of Professional Competence of Daugavpils University Academic Personnel of Strategic Specialization Branches 3rd Call"

Literatūra References

- Ancītis, V. (1967) *Baltā nora: īss pārskats par pēdējos gados izdotajām latviešu autoru grāmatām bērniem un jaunatnei*. Rīga: Liesma.
- Anderson, N. A. (2013) *Elementary Children's Literature*. Pearson; Second Custom Edition for St. Petersburg College.
- Binders, T. (2015) *Kur piedzimst vējš*. Rīga: Valters un Rapa.
- Blūms, P. (2008) *Rīgas peles Ēdolē*. Rīga: Datorzinību centrs.
- Children's literature. *Encyclopedia Britannica*. www.britannica.com. Retrieved from: <https://www.britannica.com/art/childrens-literature#ref51235>
- Galda, L. & Cullinan, B. E. (2002) *Cullinan and Galda's Literature and the Child*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Genres: Children's Literature. Retrieved from: <https://libguides.ashland.edu/childlitgen>
- Klišāns, V., (2010) *Matīss meklē Latviju*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kofmans, Ž., P. (2011) *Kurzeme ... francūža acīm*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Ļūdēns, V. (2014) *Sudraba kalējs, tērauda kalējs. Sarunas ar Laimiņu par seniem laikiem Latvijā*. Rīga: Sprīdītis.
- Mirzayeva, H., Karabayeva, S. & Kuziyeva, D. Specific Features Of Children's Literature. *Contemporary Scientific Resaerch: Current Issues, Achievements and Innovations*. International Scientific and Current Research Conferences. 10.12.2020.
- Osmanis, J. (1977) *Saules akmens. Latviešu bērnu literatūras gadu gaita*. Rīga: Liesma.
- Radzobe, Z. (2008) Azartiski par vēsturi. *Diena*. 16.02.2008. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/azartiski-par-vesturi-13386659>
- Sēja, G. (2013) *Kā es ar opi braucu Latviju lūkoties. Saistoši stāstiņi, interesanti fakti par Latviju un jautra spēle*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Sēja, G. (2007) *Mana Latvija. Mana pirmā enciklopēdija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Simsone, B. (2023) Zinātniskā fantastika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/2026-zin%C4%81tnisk%C4%81-fantastika>
- Snell, K. D. M. (1998) The regional novel: themes for interdisciplinary research. *The Regional Novel in Britain and Ireland: 1800–1990*. Cambridge University Press.
- Stikāne, A. (1977) *Latviešu bērnu literatūra*. Rīga: Zvaigzne.
- Tretjakova, S., Stikāne, I. & Zandere, I. (2006) *Zirgs, kas naktī dzied. Bērnu literatūra Latvijā*. Rīga: Latvijas bērnu un jaunatnes literatūras padome.
- Wilson, Ch., R. & Ferris, W. (1989) Regionalism and Local Color. *Encyclopedia of Southern Culture*. University of North Carolina Press, 1989. Retrieved from: <https://docsouth.unc.edu/southlit/regionalism.html>

**PSIHOLOĢIJA UN
KOMUNIKĀCIJA**

Psychology and Communication